

ELIZABETA ŠARH

1900, Šentjanž nad Dravčami – 1942, Auschwitz

V zakonu Elizabete, roj. Jeznik, in Alfonza Šarha (rojen 1893, Zgornja Bistrica), dezerterja iz avstro-ogrske vojske in sokolskega zastavonoše v Rušah, se je med letoma 1926 in 1941 rodilo deset otrok, od katerih je eden umrl kot dojenček. Življenje na njuni kmetiji na Lobnici je bilo težko ne samo zaradi lege na pobočju Pohorja. Alfonz je ob napadu sil osi na Jugoslavijo aprila 1941 postal nemški vojni ujetnik, a je bil izpuščen. Že nekaj dni po vrnitvi domov ga je nacistična policija kot politično sumljivega aretirala, a znova izpustila. Zato je že julija 1941 odšel v ilegalo, ni pa se pridružil prvim pohorskim partizanom.

ELIZABETA ŠARH

Družina Alfonza in Elizabete Šarh na Lobnici leta 1938, ko sta imela sedem otrok: zadaj od leve trije najstarejši sinovi Vanček, Lojzek in Pepček, v sredini desno Srečko in levo Drago, Jelka in v materinem naročju Anica (hrani: Jelka Šporin Šarh). Družina se je do leta 1941 povečala še za dva otoka: Branka in Marijo.

ELIZABETA ŠARH

Ko so 3. avgusta 1942 prišli po njegovo družino, se je pravočasno umaknil v skrivališče pod hišnim podom. Elizabeto in osem otrok so odpeljali v prehodno taborišče v Okoliški (danes I.) osnovni šoli Celje, kjer so v tistih dneh zbrali 1.261 ljudi. Alfonz se je še istega dne priključil partizanom Ruške čete. Samo najmlajša hči Marija (rojena 1941), ki je bila usodnega dne pri sorodnikih, se je izognila aretaciji. Usoda Elizabete je bila takšna, kot je bila usoda večine v taborišču Celje v starosti med 18 in 55 let: 9. avgusta 1942 so jih poslali v transportu 333 žensk in 118 moških v največje nacistično koncentracijsko taborišče Auschwitz. To je bil sicer največji slovenski transport v Auschwitz

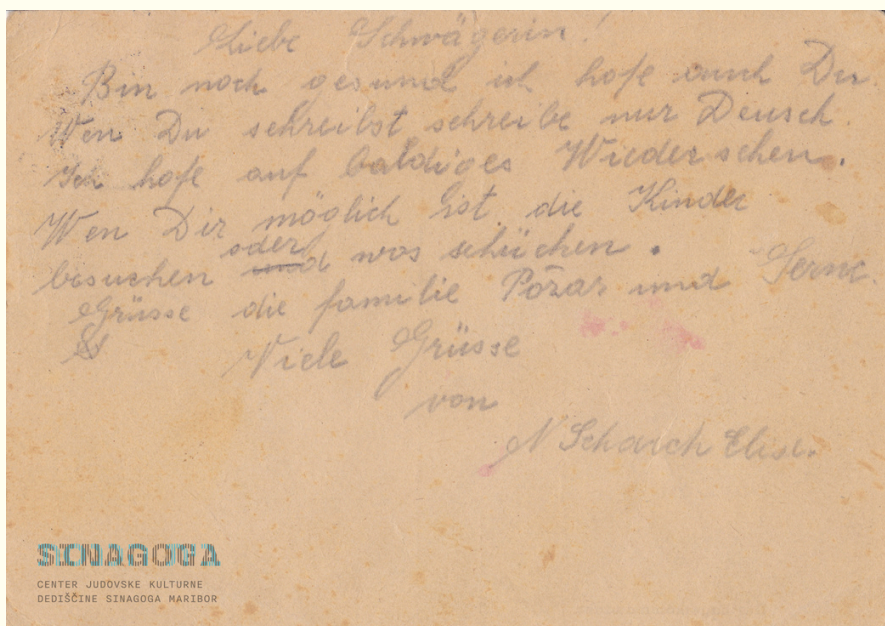
(glej: <https://www.youtube.com/watch?v=nZz5zvbdxzl>).

Elizabeta Šarh ob prihodu v Auschwitz, 10. avgust 1942 (hrani: Arhiv Državnega muzeja Auschwitz-Birkenau). Vidna je njena taboriščna kategorija (*Pol:S* = poslana zaradi političnih razlogov, Slovenka) in taboriščna št. 16502.

ELIZABETA ŠARH

Življenjska doba večine taboriščnikov Auschwitza je bila kratka. Krajšalo jo je tako neposredno nasilje stražarjev in kapov, kot tudi težko fizično delo, izjemno skromna prehrana in katastrofalne higienske razmere. To lahko kljub cenzuri razberemo iz ohranjene Elizabetine dopisnice iz Auschwitza. Iz nje razberemo tudi skrb za otroke. Elizabetino trpljenje v Auschwitzu se je brez vesti o usodi otrok končalo po treh mesecih 14. novembra 1942.

Dopisnica v nemščini Elizabete Šarh iz Auschwitza svakinji Mariji Šarh v Ruše, 14. oktober 1942 (hrani: Jelka Šporin Šarh):

»Draga svakinja, še vedno sem zdrava, upam, da tudi ti. Ko (mi) boš pisala, mi piši v nemščini. Upam, da se kmalu spet vidimo. Če imaš možnost, obiži otroke ali jim pošlji kaj. Pozdrav družinama Požar in Sernc. Lep pozdrav od Šarh Elize.«

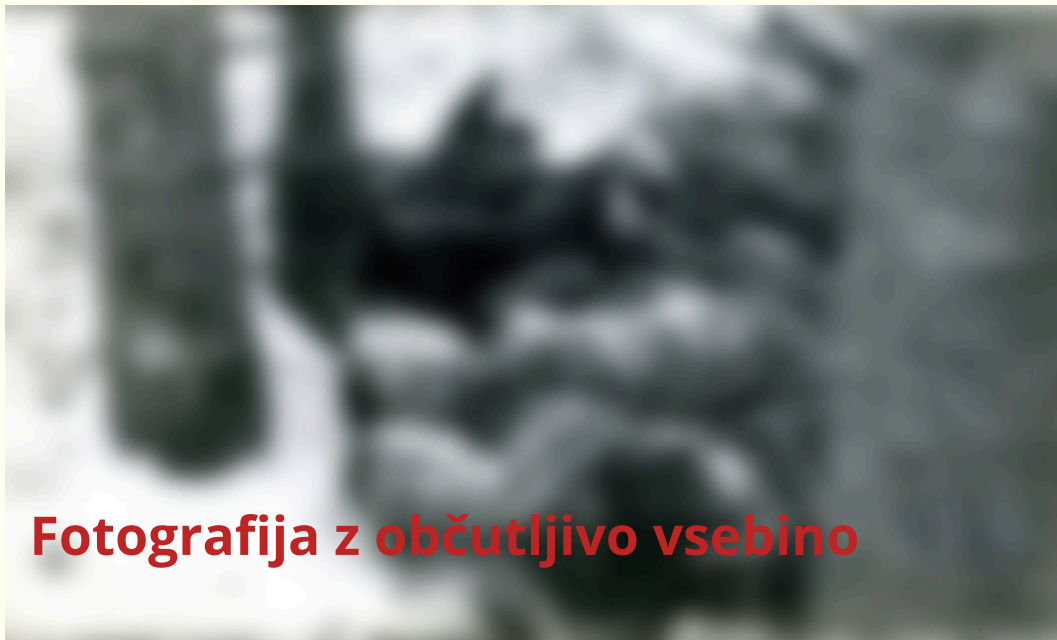
ELIZABETA ŠARH

Usoda Elizabetinih otrok je bila takšna, kot je bila usoda večine mlajših od 18 let v taborišču Celje: odvzeli so jih staršem in zato jih imenujemo ukradeni otroci. Osem Elizabetinih otrok so kot vse druge ukradene otroke poslali najprej v taborišče Frohnleiten pri Gradcu. Od tam so trije najstarejši sinovi Lojzek (rojen 1926), Pepček (rojen 1928) in Vanček (rojen 1929) pobegnili in se pridružili očetu v Ruški četi, ki je 3. novembra 1942 postala del Pohorskega bataljona. Elizabetin mož in trije najstarejši sinovi so umrli dva meseca za njo v zadnjem boju Pohorskega bataljona 8. januarja 1943 na Osankarici.

Alfonz Šarh na Osankarici po končanem zadnjem boju Pohorskega bataljona, verjetno 8. januar 1943 (hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije). Najbolj znani borec Pohorskega bataljona s partizanskim imenom Iztok in ljudskim imenom »Pohorski kralj« je leta 1953 posmrtno dobil najvišje odlikovanje socialistične Jugoslavije, red narodnega heroja. Od 70 borcev zadnjega boja Pohorskega bataljona jih je pet posmrtno dobilo red narodnega heroja. Šarh je edini med njimi, ki ni bil član komunistične partije.

ELIZABETA ŠARH

Brata Šarh, trinajstletni Vanček in petnajstletni Pepček na Osankarici po končanem zadnjem boju Pohorskega bataljona, verjetno 8. januar 1943 (hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije). Posmrtna fotografija najstarejšega brata, šestnajstletnega Lojzka, ni znana. Poleg bratov Šarh je bilo še šest borcev zadnjega boja Pohorskega bataljona mladoletnih.

Preostalih pet Elizabetinih ukradenih otrok Srečko (rojen 1930), Drago (rojen 1933), Jelka (rojena 1935), Anica (rojena 1937) in Branko (rojen 1939) so bili iz Frohnleitna premeščeni v taborišče Kastl. Tam so dobili uradno obvestilo o smrti matere. Iz Kastla so bili glede na starost poslani vsak v svoje taborišče. Šele tik pred koncem vojne so jih vse vrnili v Kastl. Tukaj so dočakali prihod ameriških vojakov in osvoboditev.

ELIZABETA ŠARH

№ 322876 *

Lagerpaß

Scharh für Felka
(Familienname) (Vorname)

geb.: _____ (bei Ehefrauen)
Dumbravica

aus: Lobnitz 103 / Kreis Marburg (Bessarabien)
(Ort)

geb. am 3. 1. 35 in Maria Fast

Beruf _____

Familienstand ledig Tochter
(ledig, verheiratet, geschieden) (Ehemann, Ehefrau, Sohn, Tochter)

gehört zur Herdstelle: Ghermas

Umsiedlungs-Nr.	Aussiedlungsort	Zeichen des Gepäcks
364	Lobnitz 103 Kreis Marburg	=

Ausgestellt vom Lager _____ (Nr.) _____ (Ort)

Einsatzgebiet Gornje Podravine

SINAGOGA
CENTER JUDOVSKO KULTURNE
 DEDIŠČINE SINAGOGA MARIBOR

Bemerkungen:

Ausgezählte Beträge erhalten:

Mama mi je umrla
 14/4. 1942. v. k. a. v. lagerju.

V Lager so nas odpeljali
 3/18. 42 v.

Iz Lagerja smo prišli dne
 13/9. 1945 v iz Celja

8/9. 1945. Sarch, Jelka

Uebergangsgelder erhalten:

SINAGOGA
CENTER JUDOVSKO KULTURNE
 DEDIŠČINE SINAGOGA MARIBOR

Taboriščna izkaznica Jelke Šarh (hrani: Jelka Šporin Šarh). Na naslovnici je navedeno, da je brez staršev. Na zadnji strani si je Jelka zabeležila datum aretacije, datum smrti mame in datum vrnitve domov.

ELIZABETA ŠARH

Dopisnica v nemščini najstarejšega preživelega otroka Elizabete in Alfonza Šarha Srečka iz taborišča Kastl bratu Dragu v taborišče Himmelberg (fotografija: Muzej novejšje zgodovine Celje). Pod znamko je napisal v slovenščini: »meni gre slabo«.

ELIZABETA ŠARH

Po vrnitvi v Slovenijo so preživele Šarhove otroke namestili v zbirni center v Celju, ki je bil v Okoliški osnovni šoli, torej prav tam, kjer so zadnjič videli mamo. In prav v Celju so spoznali tudi usodo očeta in treh starejših bratov. Najstarejši preživel, Srečko, jih je prepoznal med fotografijami mrtvih borcev Pohorskega bataljona, ki so bile razstavljene v izložbi na železniški postaji v Celju. Šarhovi otroci še danes ohranjajo spomin na trpljenje med drugo svetovno vojno. Tako je najstarejša še živeča, Jelka leta 2022 pričevala v kratkem dokumentarnem filmu ob 80. obletnici največjega transporta Slovencev v Auschwitz

(glej: <https://www.youtube.com/watch?v=nZz5zvbdxzl>).

Avtor: Boris Hajdinjak

Avtor se za pomoč in gradivo zahvaljuje Jelki Šporin Šarh.

ELIZABETA ŠARH

1900, Šentjanž nad Dravčami – 1942, Auschwitz

Elizabeta Šarh (1900, Šentjanž nad Dravčami-1942, Auschwitz) was the wife of the national hero Alfonz Šarh, a partisan in the famous Pohorje Battalion and a farmer from Lobnica near Maribor. Elizabeta was also a mother of eight 'stolen children'. Her three oldest sons escaped from the Frohnleiten children's camp near Graz and joined their father in Pohorje Battalion. The sons and the father were killed in the battalion's last battle with the Germans at Osankarica on 8 January 1943. Elizabeta died already before that, three months after arriving in concentration camp Auschwitz. Other Šarh family members survived the war. The children of Elizabeta and Alfonz Šarh still preserve the memory of their suffering during World War II

(see: <https://www.youtube.com/watch?v=nZz5zvbdxzl>, also with English subtitles).

MARKO ROSNER

1888, Iacobeni – 1969, Haifa

Slovenski pisatelj Drago Jančar (1948, Maribor) je v svojem odličnem romanu *Severni sij*, posvečenemu mestu Maribor, zapisal: »Židovska četrt je torej brez Židov in tudi v mestu bi leta 1938 težko našli kakega Žida.« Čeprav je Jančar roman napisal z izrednim poznavanjem takratnega Maribora, se je glede Judov zmotil: *v mestu bi leta 1938 lahko našli kakšnega Žida*. Če bi takratni Mariborčani hoteli to dokazati, bi gotovo izbrali tekstilnega tovarnarja Marka Rosnerja, saj ta ni bil samo osrednja osebnost okoli stoglave predvojne mariborske judovske skupnosti, ampak tudi ena osrednjih mariborskih osebnosti tistega časa.

MARKO ROSNER

Marko Rosner, Maribor, 1932 (hrani: družina Rosner)

V južni Bukovini, delu Avstro-Ogrske, ki je danes v Romuniji, rojeni Marko Rosner se je leta 1905 priselil v Maribor. Rosner je bil tako kot ostali bukovinski Judje aškenaški Jud. Njegov materin jezik je bil jidiš, pogovorni pa nemščina.

V Mariboru je že živel Markov starejši brat Josef/Josip Rosner (1882, n. p. – 1926, Maribor), ki mu je omogočil zaposlitev. Leta 1914 je takrat 26-letni Marko Rosner ustanovil trgovino s tekstilom, ki je imela sedež v središču Maribora.

MARKO ROSNER

Po končani prvi svetovni vojni se je leta 1920 poročil s Charloto/Šarloto Brecher (1902, Näsäud – 1974, Novara) iz Transilvanije. Mlada žena je v Maribor prišla iz pokrajine, ki je po razpadu Avstro-Ogrske pripadla Romuniji in kjer so Judje govorili tako nemško kot madžarsko. Kljub temu, da je bila slovenščina za njo povsem nov jezik, se je je kmalu dobro naučila.

V zakonu sta se zakoncema Rosner rodila najprej sin Karlo (1922, Maribor – 2002, Novara) in nato hči Lidija (1928, Maribor – 2022, Novara). Oba otroka sta za materni jezik imela slovenščino in nemščino.

Karlo in Lidija Rosner na snegu, Maribor (hrani: družina Rosner)

MARKO ROSNER

Leta 1930 je Marko Rosner svoje podjetje registriral tudi za proizvodnjo tekstila in začel graditi tovarno v mariborski industrijski četrti Melje. Prvi tovarni je z družabniki dodal še dve; leta 1939 je v svojih tovarnah zaposloval okoli 1.000 delavcev.

Kakšen je bil Rosnerjev odnos do delavcev, pove izjava Jožeta Pogačnika (1916, Srednja Dobrava), ki se je leta 1938 zaposlil v njegovem podjetju:

»Lastnik je bil zelo socialen do delavcev in uslužbencev, plače so bile primerne, poskrbel je tudi za porodnice in prehrano.«

Zelo neobičajno je bilo, da je Rosner ob tovarniških halah postavil otroški vrtec za otroke svojih zaposlenih in bazen, namenjen brezplačni rekreaciji delavcev. Leta 1940 je Rosner povezal svoje tovarne v novo podjetje s sedežem v Beogradu. Tam ga je od leta 1939 zastopal njegov nečak Izidor Ohrenstein/Obradović (1902, Kuszujja – 1941, Beograd), ki se je zato tja preselil s svojo družino.

MARKO ROSNER

Lidija in Karlo Rosner z bratrancem Izidorjem Ohrensteinom/Obradovičem pred pisarniškim poslopijem Rosnerjevih podjetij v Melju (hrani: družina Rosner). Poslopje je bilo zgrajeno leta 1934, načrte zanj pa je naredil arhitekt Aleksander/Saša Dev (1903, Lukovica – 1967, Maribor), ki je bil ob sodelavcu Jaroslavu Černigoju (1905, Bovec – 1989, Maribor) takrat najpomembnejši mariborski arhitekt.

V skladu z družbenim vzponom sta podatka, da je bil Marko Rosner prostožidar in rotarijec. Kljub tem gotovo »high society« značilnostim, pa je bil Rosner tudi osebnost z velikim socialnim čutom.

Bil je dobrotnik revnih dijakov, podeželskih otrok, obmejnih šol, gasilcev, »revnih sokoličev in sokoličic«, Ljudske univerze v Mariboru, Društva prijateljev angleškega jezika in prosvete, kulturnih dogodkov, umetniških razpisov, mariborske bolnice, Protituberkulozne lige, Zgodovinskega društva Maribor in gotovo še koga ali česa. Največji donaciji je podaril ob svojem 50. rojstnem dnevu leta 1938, ko je ustanovil sklad za svoje delavce in vanj prispeval začetni kapital 100.000 dinarjev in ko je pravkar ustanovljeni Akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki se danes imenuje Slovenska akademija znanosti in umetnosti, kot prvi podaril 100.000 dinarjev.

v pre- vsem dobi ta. do- sko- začel vsa- noglo pro- ke- rodu- ojnih rma dmeti lah- rese- e do- v za ržava vnem	za pretekli dve desetletji. Tu se začelja lih pokrajinah države. Tekstilne tvornice „Jugosvila in „Jugotekstil“ Maribor Podjetja je ustanovil leta 1932 gospod Marko Rosner, prejšnji veletrgovec z manufakturo, ki se že nad 33 let udeležuje v tej stroki v našem mestu. Tvornice so bile v letih 1933.—1934 znatno povečane in izgrajene v veliko moderno podjetje, ki zaposluje skupno okroglo 1000 delavcev. Delavstvo je narodno zavedno. Tvornice so najmoderneje opremljene, posebno pazijo pa zasluzijo higijonske naprave, ki štejejo po mnenju oblasti in strokovnjakov med najpopolnejše v državi. Proizvodni program podjetja je pomnoževanje artiklov nedvomno edinstven v vsej državi in obsega izdelavo tkanin iz čiste svile, umetne svile, bombaža in umetnih surovin, kakor tudi svileni tisk. Počeniši od najcenejših vrst in to: oksford, ceifr, flaneli, platna, molino, nadalje fini popelini za srajce, hlače, vina in najfinejše vrste damsko modno blago in to gladke tkanine in komplicirane	ven jev, čita nar v 5 v d din. na pov ma pre na je avi net poi je dr. siri l kar da no pre dr. 192 svc me
	na Jacquard-blaga, kratka vsakovrstne tkanine za vsak okus, v vseh stopnjah cen in za vse sloje prebivalstva. Prodaja je razpredena po vsej državi. Lastnik podjetij, gospod Marko Rosner zasluži nedeljeno priznanje kot podpornik vseh narodnih, kulturnih in humanih društev. V časih velike stagnacije je bila njegova skrb, da brez prekinitve in v polnem obsegu zaposli svoje delavstvo in tako je slednje, čisto in vkljub velikim težočam in denarnim žrtvam obvaroval pred brezposelnostjo. Ob priliki svoje 50-letnice je ustanovil za svoje podjetje delavski fond in vanj prispeval začetno svoto 100.000 din. Ob 20-letnici Jugoslavije je pa poklonil Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani kot njen prvi mecen 100.000 din. Njegova dejanja zaslužio popolno priznanje ter želimo njegovim podjetjem nadaljnji uspešni razvoj.	
	»Za svobodo so padli«, sem mu poudil. [nam pokazali, kako je zavihrala svoboda] če	

Članek v časniku *Večernik* z dne 3. decembra 1938 z omembo Rosnerjevih donacij za sklad za svoje delavce in Akademijo znanosti in umetnosti v Ljubljani.

MARKO ROSNER

Od vseh različnih plati delovanja Marka Rosnerja v Mariboru je bilo najpomembnejše njegovo protinacistično delovanje, s katerim je pred holokavstom rešil verjetno nekaj tisoč ljudi.

Rosner je po nacističnem prevzemu oblasti v Nemčiji leta 1933, in še posebej po anšlusu Avstrije leta 1938 pomagal številnim judovskim beguncem, ko so ti ilegalno prečkali nemško-jugoslovansko mejo.

O njem je tajnik *Odbora za pomoč jevrejskim izbjeglicama* v Zagrebu, sicer pa tudi tajnik *Židovske općine Zagreb* in priča na procesu proti Adolfu Eichmannu (1906, Solingen – 1962, Ramla) leta 1961 v Jeruzalemu, Aleksandar Klein, v Izraelu Alexander Arnon (1898, Sarajevo – 1976, Tel Aviv), zapisal naslednje:

»V Mariboru je Marko Rosner, ugledni industrialec, na lastne stroške uredil sprejemno postajo, za kar mu judovska skupnost dolguje priznanje in veliko hvaležnost«.

Rosner je tako februarja 1941 pomagal tudi šestnajstim judovskim dekletom, ki jih je pred gotovo pogubo rešil slovenski pravičnik Uroš Žun (1903, Radovljica – 1977, Ljubljana).

MARKO ROSNER

Zaradi odkritega nasprotovanja nacizmu je družina Rosner zapustila Maribor 27. marca 1941, torej še pred napadom sil osi na Jugoslavijo. Karlo Rosner je v svojih spominih o slovesu od Maribora zapisal:

»Žalostno in ganljivo je bilo slovo od naše dolgoletne in zveste kuharice Tili. Vsi smo imeli solzne oči in se točno zavedali, da se ne bomo nikoli več skupaj videli v Mariboru.«

Družina Rosner se je najprej zatekla v Srbijo, od tam še pravočasno pred uničenjem večine Judov v Srbiji na Madžarsko in od tam leta 1943 ilegalno v Palestino. Za razliko od mnogih evropskih judovskih družin so vsi člani družine Rosner iz Maribora vojno preživeli. A slutnja iz začetka vojne se je kljub temu uresničila: nikoli več niso bili vsi člani družine Rosner skupaj v Mariboru.

Karlo, Šarlota, Marko in Lidija Rosner po uspešnem begu iz Srbije, Budimpešta, oktober 1941 (hrani: družina Rosner)

MARKO ROSNER

Josip/Seppy Ohrenstein/Obradović (1934, Maribor – 1942, Beograd) v Beogradu (hrani: družina Rosner). Njegov oče, Rosnerjev nečak Izidor je bil ustreljen v Beogradu leta 1941. Seppy je bil skupaj z babico Frideriko/Frici Rosner, roj. Schäfer (1877, Sadhora/Černivci – 1942, Beograd) in mamo Beato/Betty (1907, Maribor – 1942, Beograd) umorjen v mobilni plinski celici v Beogradu leta 1942.

SINAGOGA

CENTER JUDOVSKÉ KULTURNE
DEDIŠČINE SINAGOGA MARIBOR

Ронау
БЕОГРАД

MARKO ROSNER

Marka Rosnerja je nova komunistična oblast avgusta leta 1945 na vojaškem sodišču obtožila kolaboracije z nacisti. Obtožnica je pravni zmazek, začinjena pa je s stavki kot: »Rosner Marko je umazan žid, asocialen in nemške narodnosti.« Obsodili so ga na petnajstletno zaporno kazen, odvzem državljskih pravic tar zaplembo premoženja. Zato je razumljivo, da se Rosner nikoli več ni vrnil v Maribor.

Leta 1954 je v starosti 66 let še zadnjič poskušal doseči obnovitev procesa, pri čemer pa sploh ni zahteval vrnitev premoženja, pač pa zgolj v ponovljenem sodnem procesu rehabilitacijo dobrega imena.

Grob Marka Rosnerja na Joshua Field Cemetery v Haifi (fotografija: Boris Hajdinjak). Na nagrobniku je navedeno mesto, v katerem je preživel »najboljši del svojega življenja«.

MARKO ROSNER

Rosnerju jugoslovanske oblasti do konca njegovega življenja niso omogočile rehabilitacije. Kljub temu je mestu, v katerem je preživel *»najboljši del svojega življenja«*, ostal zvest tudi po smrti.

Rosnerja je Republika Slovenija pravno rehabilitirala šele nedavno na izrecno zahtevo njegovih potomcev. Potomci Marka Rosnerja si želijo, da bi se njegov spomin v Mariboru ohranil za prihodnje rodove

(glej: <https://www.youtube.com/watch?v=vJ-8yC8tiNs&t=95s>).

Avtor: Boris Hajdinjak

Avtor se za pomoč in gradivo zahvaljuje družini Rosner.

MARKO ROSNER

1888, Iacobeni – 1969, Haifa

A central figure of the Maribor Jewish community before World War II, and one of the central figures of Maribor at that time, was Marko Rosner (1888, Iacobeni–1969, Haifa). Not only did his companies employ around 1,000 workers in 1939, but it is also worth pointing out what one of his workers recalled: "... he was very social towards workers and employees, the wages were reasonable, he also took care of the women in labour and the food...". The list of his donations and charity is very extensive, but two of the most important are: on his 50th birthday in 1938, he set up a fund for his workers, with an initial capital of 100,000 dinars, and he was the first to donate 100,000 dinars to the newly established Academy of Sciences and Arts (today SAZU) in Ljubljana.

He also helped many Jewish refugees when they illegally crossed the border between Nazi Germany and Yugoslavia. Marko Rosner and his family - wife Charlota/Šarlota, née Brecher (1902, Năsăud–1974, Novara), son Karlo (1922, Maribor–2002, Novara) and daughter Lidija (1928, Maribor–2022, Novara) - left Maribor on 27 March 1941, making their way to Palestine via Serbia, Hungary, Romania, Bulgaria and Turkey in 1943. Immediately after the war, Marko Rosner was convicted in absentia by the new communist authorities as a Nazi collaborator.

Nevertheless, he remained loyal to the city in which he spent "the best part of his life" even after his death. Rosner was only recently legally rehabilitated by the Republic of Slovenia at the explicit request of his descendants. The descendants of Marko Rosner want his memory to be preserved in Maribor for future generations (see: <https://www.youtube.com/watch?v=vJ-8yC8tiNs&t=95s>).

HERTA HAAS

1914, Slovenska Bistrica – 2010, Beograd

*Noben človek ni otok,
popolnoma sam zase;
vsak človek je kos celine,
del kopnega ...*

John Donne, Meditation XVII, 1624

Zakaj z znanimi verzi iz 17. stoletja začeti zgodbo Herte Haas, tretje žene Josipa Broza – Tita (1892, Kumrovec – 1980, Ljubljana) in zato verjetno ene najbolj znanih Mariborčank? Zato ker je posameznik ne glede na to, kako izjemen je, še vedno tudi odraz svojega okolja. Tako torej zgodba Herte Haas ne govori samo o njej, pač pa tudi o Mariboru, v katerem je živila v mladosti.

HERTA HAAS

Herta se je rodila leta 1914 v Slovenski Bistrici Heinrichu/Henriku Haasu (1864, Wildon – 1925, Gradec) in njegovi drugi ženi Priski, roj. Schindler (1888, Knittelfeld – 1975, Maribor). Henrik se je priselil okoli leta 1895 v Maribor in začel s samostojno odvetniško prakso.

Kakšno je bilo prevladujoče mnenje mariborskih Nemcev v tem času, ponazarjajo verzi pesnika, sicer pa katoliškega duhovnika Ottokarja Kernstocka (1848, Maribor – 1928, Festenburg): *»V Marburg nikdar ne pridre naj trum slovanskih divji zbor, rajši črno pogorišče kot slovenski Maribor!«*

Henrik se ni pridružil temu mnenju in je zastopal svoje slovenske stranke v slovenščini. Slovenščina je bila sicer samo eden od nič manj kot dvanajstih jezikov, ki jih je govoril. Prav to izjemno jezikovno znanje je Henrika pripeljalo do načrtno oblikovanega nevtralnega mednarodnega jezika esperanta, ki ga je leta 1887 prvič predstavil javnosti poljski Jud Ludovic Lazarus Zamenhof (1859, Białystok – 1917, Varšava). Henrik je postal prvi mariborski esperantist in leta 1910 ustanovil Esperantsko društvo Maribor.

HERTA HAAS

Heinrich/Henrik Haas (sedi v sredini) kot predsedujoči mariborskih esperantistov, ob njem sedi žena Priska, roj. Schindler, pred 1918 (fotografija: Herta Haas, Esperantsko društvo Maribor / Esperanto-societo Maribor).

Kmalu zatem je Henrik spoznal Prisko, ki se je rodila na Zgornjem Štajerskem. Njena družina se je zaradi očetove službe večkrat selila, leta 1905 so se naposled preselili v Maribor. Ker je imela Priska zelo slab vid, sta se oče in mačeha odločila, da se za razliko od ostalih sorojencev ne bo šolala in bo ostala doma kot gospodinja. Priska se je temu uprla in ob pogoju, da bo opravila vsa gospodinjska dela, ji je bilo dovoljeno šolanje na nemškem učiteljišču v Mariboru. Priska je delal kot učiteljica samo dve leti, do rojstva Hertinega brata Silvia/Silvija (1912, Maribor – 1936, Golnik). Po rojstvu Silvija se je Priska zaposlila v Henrikovi odvetniški pisarni, kar je bilo v takratnih razmerah za žensko neobičajna zaposlitev. Čeprav je bil Maribor tedaj pretežno nemško mesto, se je Priska zaradi slovenskih strank takoj naučila tudi slovensko.

Po koncu prve svetovne vojne je Haas s svojo drugo družino ostal v Jugoslaviji. Nadaljeval je z odvetniško prakso in predsedovanjem Esperantskemu društvu Maribor. Nepričakovano je umrl v Gradcu leta 1925. Priska po moževi smrti ni mogla prevzeti njegove prakse, saj ni imela pravniške izobrazbe. Haasovo odvetniško prakso je tako prevzel Edvard Bučar (1896, n. p. – po 1945, n. p.) pod pogojem, da v pisarni ostane zaposlena Priska. Tako je Priska z lastnim delom vzdrževala oba otroka in jima omogočila šolanje. Tudi po moževi smrti je Priska ostala aktivna esperantistka in bila celo nekaj časa predsednica Esperantskega društva Maribor.

HERTA HAAS

Priska Haas, roj. Schindler, z otrokoma Silvijem in Herto, ok. 1925 (fotografija: Herta Haas, Esperantsko društvo Maribor / Esperanto-societo Maribor)

HERTA HAAS

Hertin brat Silvijo je ob uspešnem šolanju na mariborski klasični gimnaziji neobičajno zgodaj dosegal izjemne uspehe na glasbenem področju. Vrhunec Silvijevega dijaškega glasbenega delovanja je bila opereta *Če ljubita se dva* iz leta 1932. Glasbo zanjo je napisal Silvijo, besedilo pa Boris Pilato (1914, Gorica – 1997, Essen), kasneje znani baletnik, koreograf in režiser. Predstavo so izvedli mariborski srednješolci na odru Narodnega gledališča Maribor (danes SNG Maribor). Režiser predstave je bil operni in operetni režiser mariborskega gledališča Đuro/Đuka Trbuhović (1891, Zagreb – 1968, Banja Luka), dirigiral pa je Silvijo. V predstavi je pela tudi Herta. Silvijo se je po končani gimnaziji vpisal tako na pravno fakulteto v Ljubljani, kot tudi na glasbeno akademijo v Gradcu. A Silviju ni bilo dano dolgo življenje. Deset dni pred 24. rojstnim dnevom je umrl zaradi tuberkuloze na Golniku.

HERTA HAAS

Premiera operete *Če ljubita se dva*, Maribor, 5. maj 1932 (fotografija: Srmena Krstev). Silvijo Haas je spredaj v svetli obleki in z metuljčkom, Herta Haas pa je takoj za njim v svetli obleki.

HERTA HAAS

V skladu s svetovljanskimi pogledi očeta Henrika je bila Herta ena od prvih Mariborčank, ki je do tedaj za ženske običajne dolge lase skrajšala v t. i. bubi frizuro (nemško Bubikopf). Leta 1925 se je Herta vpisala v mariborsko realko, današnjo Prvo gimnazijo Maribor. Podobno kot brat Silvijo je bila tudi Herta skavtinja in esperantistka. Še v visoki starosti pa se je z največjim ponosom spominjala, da je komaj šestnajstletna postala vodnica skupine skavtinj, ki jih je vsako nedeljo vodila na izlete po okolici Maribora. Obiskovala je tudi glasbeno šolo, baletno šolo in dramsko šolo. Bila je gimnastičarka pri Sokolu, tenisačica, smučarka in drsalka. Srednješolsko izobraževanje je zaključila leta 1933 kot ena izmed dveh maturantk realčnega razreda, ki je sicer štel še 21 maturantov. Njen razrednik je bil Viktor Cotič (1885, Trst – 1955, Ljubljana), sicer znani slikar. Ker je imela končano realko in ne realno gimnazijo, se Herti ni uresničila prvotna želja, da bi študirala medicino ali pravo.

HERTA HAAS

Herta Haas kot gimnazijka, pred 1933 (fotografija: Srmena Krstev)

HERTA HAAS

Herta se je vpisala na Ekonomsku-komercialnu visoku školu Zagreb (danes Ekonomski fakultet Zagreb). Zagreb je bil v tem času gospodarsko in kulturno najmočnejše mesto Jugoslavije. Prav zato so bile v Zagrebu zelo močne vse levo orientirane organizacije, vključno z ilegalno komunistično stranko. Herta se je v novem okolju hitro spoprijateljila z levičarsko usmerjenimi študenti, najtesneje pa z med drugo svetovno vojno ubito Magdo Bošković (1914, Osijek – 1942, Stara Gradiška), Judinjo in predvojno komunistko. V domačem Mariboru je leta 1936 Herta postala predsednica mariborskega odbora Mladinske sekcije Ženskega društva. Pobudnika Hertinega predsednikovanja sta bila takrat vodilna mariborska komunista brata Novak, Leon/Leo (1906, Maribor – 1941, Maribor), kasneje tragična žrtev nacističnega nasilja, in Anton/Ante (1911, Benkovac – 1991, Ljubljana), ki je do smrti ostal Hertin prijatelj. Na iniciativo Ženskega društva je Herta 18. junija 1936 v dvorani Union organizirala sestanek delegatov 25 mariborskih društev, politično orientiranih od katoliške do marksistične usmeritve, z namenom, da izvolijo mladinski iniciativni odbor za pripravo kongresa mladine za mir v Ženevi. Sestanek je sicer začela predsednica mariborske podružnice Ženskega društva Marija Maister, roj. Sterger (1885, Gornji Logatec – 1938, Maribor), vdova generala Rudolfa Maistra (1874, Kamnik – 1934, Unec). Nato je predala vodstvo sestanka Herti, ki ga je nato vodila do uspešnega zaključka.

HERTA HAAS

Dan kasneje je bila Herta v priznanje uspešno izvedene naloge sprejeta v Komunistično partijo Jugoslavije. Herta je že kmalu zatem v avgustu in septembru 1936 sodelovala pri organizaciji tekstilne stavke v Mariboru, sicer največje stavke v predvojnem Mariboru. Kot predana komunistka je vestno izvrševala čedalje bolj zahtevne partijske naloge. Ko je kot del jugoslovanske študentske skupine odšla leta 1937 v Pariz na svetovno razstavo, ji je bilo naročeno, da vzpostavi stik z Josipom Brozom, takrat že organizacijskim, ne pa še generalnim sekretarjem Komunistične partije Jugoslavije. Kakšno je bilo njuno prvo srečanje lahko slišimo v leta 2012 objavljeni dokumentarni seriji Lordana Zafranovića in Mire Šuvar *Tito - poslednji svjedoci testamenta*

(glej: https://www.youtube.com/watch?v=ok-yxSsY_7g; 0:00-0:25).

Nadaljevanje Hertine zgodbe je mnogo bolj znano kot del njenega življenja, opisan zgoraj. A vseeno velja omeniti ključne dogodke njenega kasnejšega življenja.

HERTA HAAS

Herta Haas v Parizu na svetovni razstavi, 1937 (Srmena Krstev)

HERTA HAAS

Herta je postala tretja Titova žena, čeprav uradne poroke zaradi ilegalnega delovanja ni bilo. Skupaj sta živela v Zagrebu do začetka druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Tito je zapustil Zagreb in odšel v Beograd okoli 15. maja 1941. Kmalu potem, 24. maja 1941, je Herta rodila njunega sina Aleksandra/Miša Broza. Ker je Herta delovala v ilegalnem odporniškem gibanju, je jeseni 1941 sina Miša predala v varstvo zanesljivi družini. V začetku leta 1942 je ustaška policija Herto aretirala. V zaporu je bila obsojena na smrt, vendar je bila nato izvršitev preklicana. V želji, da bi se rešila nadaljnjega mučenja je dvakrat neuspešno poskušala narediti samomor. Aprila 1943 je bila kot del izmenjave ujetnikov osvobojena. Ob prihodu k Titu v poveljstvo jugoslovanskih partizanov se je zaradi njegove nezvestobe njuno (ne)zakonsko razmerje končalo. Kljub temu je ob njem preživela bitko na Sutjeski, najhujšo bitko druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Konec leta 1943 se je vrnila v Slovenijo in do konca vojne delala na območju Bele krajine. Prav zato se je konec marca 1944 srečala s Hannah Szenes (1921, Budimpešta – 1944, Budimpešta), Judinjo iz Palestine, ki je prišla kot britanska padalka v Belo krajino in je zaradi svoje tragične usode postala najbolj znana judovska vojakinja druge svetovne vojne.

HERTA HAAS

Herta Haas (stoji četrta z leve) med slovenskimi delegati II. zasedanja AVNOJ ob njihovi vrnitvi v Slovenijo, Mrkonjić Grad, december 1943 (fotografija: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije). Desno od nje: vodja delegacije in bodoči predsednik vlade Slovenije Boris Kidrič, bodoči notranji minister Slovenije Zoran Polič in slikar Božidar Jakac.

HERTA HAAS

Herta je svojega sina Miša ponovno videla šele maja 1945 v Beogradu. Dokončala je študij ekonomije v Zagrebu. Delala je v državnih ustanovah v Zagrebu, Ljubljani, Skopju in najdlje v Beogradu, kjer se je upokojila. Leta 1952 se je v Beogradu poročila z Jovanom Krstevom. V zakonu sta se jima rodili hčeri Cvetana in Srmena. Hčeri sta poletne počitnice preživljali pri babici Priski v Mariboru, ki jo je Herta sicer redno obiskovala. Herta Maribora, mesta svoje mladosti, do konca življenja ni pozabila. Še tri dni pred smrtjo, umrla je 5. marca 2010 v Beogradu, je Esperantskemu društvu Maribor napisala pismo, v katerem je opisala nekatera do tedaj neznana dejstva o svoji družini in začetkih društva. Čeprav je Herta večino življenja preživela izven Maribora, je pokopana v Mariboru v skupnem grobu z mamo Prisko in bratom Silvijem. Njeni hčerki ohranjata spomin na Herto v Mariboru

(glej: https://www.youtube.com/watch?v=cg7_vNVWdN0).

HERTA HAAS

Pogovor s Hertinima hčerkama Cvetano Krstev Vitas in Srmeno Krstev, Prva gimnazija Maribor, 18. november 2016 (fotografija: Stojan Kos)

Avtor: Boris Hajdinjak

Avtor se za pomoč in gradivo zahvaljuje Cvetani Krstev Vitas in Srmeni Krstev.

HERTA HAAS

1914, Slovenska Bistrica – 2010, Beograd

Herta Haas (1914, Slovenska Bistrica–2010, Belgrade) was the third wife of Josip Broz – Tito (1892, Kumrovec–1980, Ljubljana) and therefore probably one of the most famous Maribor residents. She was born to lawyer Heinrich/Henrik Haas (1864, Wildon–1925, Graz) and his second wife, teacher Priska, née Schindler (1888, Knittelfeld–1975, Maribor). She had a brother Silvio/Silvijo (1912, Maribor–1936, Golnik), who was exceptionally musically gifted. The Haas family was of German origin, but they all used Slovenian, which was the minority language in Maribor until 1918, and the majority language after 1918. Herta's parents met in Maribor Esperanto Society, founded in 1910 by Herta's father. Herta was very versatile in her youth: she was an Esperantist, a Girl Scout, musician, ballerina, sportswoman and student at Maribor Realka secondary school, today's Prva gimnazija Maribor. After graduating from high school in 1933, she began her studies at Ekonomsko-komercijalna visoka škola Zagreb (today's Faculty of Economics and Business in Zagreb). In 1936, she was admitted to the Communist Party of Yugoslavia. In 1937, when she went to Paris as part of a Yugoslav student group to attend the World Exhibition, she met Tito. Herta became Tito's third wife, although there was no official marriage due to illegal activities. They lived together in Zagreb until the outbreak of World War II in Yugoslavia. Shortly after Tito left for Belgrade, Herta gave birth to their son Aleksandar/Mišo Broz on 24 May 1941. As Herta was active in the underground resistance movement, in the autumn of 1941 she gave her son Mišo to the care of a reliable family. In early 1942, Herta was arrested by the Ustashe police. She was sentenced to death in prison, but the execution was subsequently cancelled. To save herself from further torture, she unsuccessfully tried to commit suicide twice. In April 1943, as part of a prisoner exchange, she was freed. On her arrival at Tito's Yugoslav partisan headquarters, his infidelity led to the end of their (un)marital relationship. At the end of 1943, she returned to Slovenia and worked in Bela Krajina region until the end of the war. After the war, Herta completed her studies in economics in Zagreb. She worked in state institutions in Zagreb, Ljubljana, Skopje and, for the longest time, Belgrade. In 1952, she married Jovan Krstev in Belgrade. They had two daughters, Cvetana and Srmena. Herta never forgot Maribor, the city of her youth, for the rest of her life. Although Herta spent most of her life outside Maribor, she is buried in Maribor in a common grave with her mother Priska and brother Silvijo. Her daughters keep the memory of Herta alive in Maribor

(see: https://www.youtube.com/watch?v=cg7_vNVWdN0).

Funded by the European Union through the programme CERV.

Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.